

Cognitieve achteruitgang: ook verlies van het persoonlijk netwerk?

M. J. Aartsen, T.G. van Tilburg, C.H.M. Smits

Inleiding

Veel mensen worden in hun dagelijks leven omringd door anderen waarmee ze een relatie onderhouden. Deze verzameling van relaties, ook wel het persoonlijk netwerk genoemd, is door Kahn en Antonucci (1981) beschreven als een konvooi dat de mens tijdens zijn of haar leven vergezelt en waarbinnen onderling sociale steun wordt uitgewisseld. Al naar gelang de omstandigheden veranderen, verandert ook de samenstelling van dit konvooi. Sociale steun, zoals hulp bij dagelijkse activiteiten en emotionele ondersteuning, bepaalt in belangrijke mate het welzijn van het individu. De behoefte aan sociale steun neemt toe naarmate fysieke en cognitieve capaciteiten, zoals bijvoorbeeld het geheugen, afnemen. Aangezien het ouder worden vaak gepaard gaat met afnemende capaciteiten, neemt het belang van het persoonlijk netwerk als bron voor sociale steun toe.

Persoonlijke kenmerken zoals leeftijd en eigen capaciteiten spelen een rol bij de samenstelling van het persoonlijke netwerk (Kahn en Antonucci 1981). Als er in die kenmerken veranderingen optreden zal ook de samenstelling van het netwerk veranderen. Verschillende onderzoeken suggereren dat een afname van fysieke capaciteiten leidt tot een toename van steun van kinderen en familieleden in het netwerk (Morgan 1988, Broese van Groenou en Van Tilburg 1997, Van Tilburg 1998). Of afname van cognitieve capaciteiten ook samengaat met veranderingen in het netwerk weten we nog niet. Het is echter niet ondenkbaar dat ook daar sprake is van een verband. Als geheugenfuncties afnemen kan het lastiger worden om relaties te onderhouden, waardoor vooral oppervlakkige relaties zoals burens en kennissen,

kunnen verdwijnen. In dit onderzoek zullen we die veronderstelling toetsen aan de hand van gegevens van een groep Nederlandse ouderen in de leeftijd van 55 tot 85 jaar. Daarvoor gebruikten we gegevens van de eerste (1992/1993) en derde (1998/1999) meting van de Longitudinal Aging Study Amsterdam. Alleen zelfstandig wonende ouderen met kinderen, waarvan geen gegevens ontbraken, zijn opgenomen in deze studie. Dat zijn er 1336, 620 mannen en 716 vrouwen.

Methode

De netwerkliden zijn geïdentificeerd door aan de ouderen te vragen die personen met naam te noemen met wie zij regelmatig – als belangrijk ervaren - contacten onderhouden. Deze netwerkliden moeten ouder zijn dan 18 jaar. Van elk genoemd contact is de aard van de relatie vastgesteld (kind, familie, vriend, buur of kennis).

In het onderzoek onderscheiden we vier typen netwerken die van elkaar verschillen in grootte en in percentage kinderen, familieleden, vrienden en buren (Wenger 1992). We gaan na hoe vaak die typen netwerken voorkomen bij de eerste en bij de derde meting. Vervolgens gaan we na hoe groot de kans is om van een bepaald type netwerk over te gaan naar een ander type netwerk. Door die kansen apart te schatten voor hen die wel en hen die niet cognitief achteruitgaan, krijgen we een indruk van de invloed van cognitieve achteruitgang op veranderingen in de samenstelling van het netwerk. Cognitieve vaardigheden zijn gemeten met de Mini Mental State Examination (MMSE) (Folstein, Folstein en McHugh 1975). De score op de MMSE loopt van 0 tot 30, waarbij een hogere score overeenkomt met beter cognitief functioneren. We onderzoeken de gevolgen van cognitieve achteruitgang en maken onderscheid tussen jonge ouderen (55 tot 70 jaar) en oude ouderen (70 tot 85 jaar).

Resultaten

Bij 13% van de jonge ouderen en 35% van de oude ouderen zijn cognitieve vaardigheden met gemiddeld 4 punten achteruit gegaan. Gemiddeld genomen blijft de grootte van het netwerk constant, met uitzondering van oude ouderen die cognitief achteruit gaan. Bij hen wordt het netwerk wat kleiner. Verder blijkt het aandeel (percentage) van de kinderen in het netwerk toe te nemen bij cognitieve achteruitgang. Omdat percentage een relatief begrip is, betekent dat niet per se dat het aantal kinderen in het netwerk is toegenomen; het kan ook een gevolg zijn van het verdwijnen van anderen uit het netwerk. Bij oude ouderen die niet cognitief achteruitgaan neemt het percentage familieleden toe. Het percentage vrienden in het netwerk neemt bij alle groepen af. Het percentage burens neemt iets toe bij jonge ouderen, terwijl dat bij oude ouderen afneemt.

Hierboven is kort aangegeven wat de gevolgen zijn van cognitieve achteruitgang voor de afzonderlijke kenmerken van het netwerk. Het is echter vooral interessant om naar alle kenmerken van het netwerk tegelijk te kijken. Om dat te kunnen doen, is het nodig om typen netwerken te onderscheiden, waarbij we vaststellen hoe vaak ze op beide tijdstippen (metingen T1 en T3) voorkomen en hoe groot de veranderingen binnen die typen netwerken zijn. We onderscheiden vier typen. Uit de analyses blijkt dat het eerste type netwerk groot is en gekenmerkt wordt door relatief weinig kinderen en familieleden, maar door relatief veel vrienden en burens. We noemen dit netwerk een groot, niet familiegeoriënteerd netwerk. Het tweede type netwerk is klein en bestaat voornamelijk uit kinderen. Er zijn dus weinig andere familieleden, burens en vrienden in dit netwerk en we noemen het een klein, kindgeoriënteerd netwerk. Het derde type is ook een klein netwerk, maar bestaat vooral uit familieleden en relatief veel burens. Dit type netwerk noemen we een klein, familie en burengeoriënteerd netwerk. Het vierde en laatste type is weer een groot netwerk, voornamelijk bestaande uit familieleden, enkele vrienden, maar relatief weinig kinderen en burens. We noemen dit een groot, familiegeoriënteerd netwerk.

De gegevens in Tabel 1 laten zien welke veranderingen plaatsge-

vonden hebben in de netwerken. Voor driekwart van de ouderen die meedoen in dit onderzoek is het netwerk qua grootte en samenstelling niet veranderd (grijze cellen). Voor de overige 341 ouderen is het netwerk wél veranderd. Het aantal mensen met een groot, niet familiegeoriënteerd netwerk is afgenomen (van 396 naar 366), evenals het aantal mensen met een klein, kindgeoriënteerd netwerk (van 542 naar 499). Daarentegen is het aantal mensen met een klein, familie- en burengeoriënteerd netwerk of met een groot, familiegeoriënteerd netwerk toegenomen (respectievelijk van 144 naar 198, en van 253 naar 272).

Tabel 1. Verandering van netwerktype tussen T1 en T3 (aantallen ouderen)

Netwerktypen op T1	Netwerktypen op T3				
	I	II	III	IV	Totaal
I: Groot, niet familiegeoriënteerd	311	25	12	48	396
II: Klein, kindgeoriënteerd	48	394	31	69	542
III: Klein, familie- en burengeoriënteerd	0	0	139	5	144
IV: Groot, familiegeoriënteerd	7	80	16	150	253
Totaal	366	499	198	272	1335*

* door afrondingsfouten komt het totaal uit op 1335 in plaats van 1336

Om nu onze veronderstelling te toetsen of het percentage kinderen en familie toeneemt als cognitieve capaciteiten achteruitgaan, moeten we de gegevens van Tabel 1 splitsen voor de twee groepen ouderen met en zonder cognitieve achteruitgang. Uit de analyseresultaten blijkt dat verschillen in leeftijd niet van groot belang zijn. In Tabel 2 presenteren we daarom alleen de percentages mensen die overgegaan zijn van het ene type netwerk naar het ander, uitgesplitst naar mensen die wel en mensen die niet cognitief achteruitgaan.

Tabel 2. Verandering in netwerktype voor ouderen met en zonder cognitieve achteruitgang

		Cognitieve achteruitgang	
Netwerktype op T1	Netwerktype op T3	Nee	Ja
I: Groot, niet familiegeoriënteerd	II: Klein, kind georiënteerd	6%	13%
IV: Groot, familiegeoriënteerd	II: Klein, kind georiënteerd	27%	49%
I: Groot, niet familiegeoriënteerd	III: Klein, familie en burens georiënteerd	6%	0%
IV: Groot, familiegeoriënteerd	III: Klein, familie en burens georiënteerd	9%	0%

Bij 341 ouderen is het netwerk veranderd. Voor 152 van hen geldt dat die verandering verband houdt met cognitieve achteruitgang. Ouderen die cognitief achteruitgaan, gaan twee keer zo vaak van een groot, niet familiegeoriënteerd netwerk naar een klein, kindgeoriënteerde netwerk als ouderen van wie de cognitie niet verslechtert. Ook voor mensen met een groot familiegeoriënteerde netwerk is die kans twee keer zo groot. Cognitieve achteruitgang gaat dus gepaard met verlies van netwerkleden, met name burens, vrienden en overige familieleden. Ook als er geen cognitieve achteruitgang plaatsvindt, kan verlies van netwerkleden ontstaan, maar dan zijn het vooral de vrienden die uit het netwerk verdwijnen.

Discussie

We zijn nagegaan of het persoonlijke netwerk verandert bij het ouder worden, en zo ja, of deze verandering samenhangt met cognitieve achteruitgang. Ons onderzoek toont aan dat er bij driekwart van de ouderen geen grote veranderingen in het netwerk optreden. Bij een kwart van de ouderen in ons onderzoek verandert het persoonlijk netwerk echter wel. Voor meer dan de helft van de ouderen van wie het

persoonlijk netwerk verandert, is dit gerelateerd aan cognitieve achteruitgang. Cognitieve achteruitgang gaat samen met verlies van vrienden, burens en andere familieleden. Contacten met de kinderen blijven wel bestaan.

Verlies van netwerkleiden komt ook voor bij ouderen die niet cognitief achteruitgaan, maar dan zijn het vooral de vrienden die uit het netwerk verdwijnen. Hoewel dit niet onderzocht is, kan het verdwijnen van vrienden uit het netwerk wellicht verklaard worden doordat vrienden vaker leeftijdsgenoten zijn. In dat geval gaat het waarschijnlijk om verlies ten gevolge van overlijden. Leeftijd speelt bij veranderingen in het netwerk verder slechts een bescheiden rol, zoals ook bleek uit het onderzoek van Van Tilburg (1998). Verandering van het netwerk van de resterende 189 ouderen kon niet door onze studie worden verklaard. Waarschijnlijk spelen verlies van relaties door ziekte en overlijden, verhuizing, of pensionering, een rol.

Conclusie

Cognitief functioneren lijkt een belangrijke voorwaarde voor sociale integratie en daardoor ook voor het welzijn van de ouder wordende mens. Afname van cognitieve functies kan het evenwicht verstoren tussen 'geven en nemen', waardoor de relatie in gevaar komt. Dit uit zich dan ook in verlies van vrienden, burens en familieleden. Dat de contacten met de kinderen wél blijven bestaan, kan liggen aan het feit dat kinderen zich meer geroepen voelen om een relatie met hun ouders aan te houden, ook al kost die relatie hen meer dan het oplevert.

Tot slot: cognitieve achteruitgang gaat samen met een verlies van potentiële bronnen van hulp. Aangezien de informele zorg meestal door de dochters wordt geleverd, en vrouwen steeds vaker aan het arbeidsproces deelnemen, blijft er minder tijd over voor informele hulpverlening. Daar komt bij dat het geboortecijfer lange tijd daalde, terwijl de vergrijzing toenam. Als de hulp die kinderen bieden niet wordt aangevuld door anderen in het netwerk raken ouderen in toenemende mate aangewezen op formele bronnen van hulp. Dat geeft

reden tot zorg. Het is bovendien de vraag of de professionele hulpverlenende instanties voldoende zijn toegerust om die hulp ook in de toekomst te kunnen garanderen.

Literatuur

Broese van Groenou MI, Van Tilburg TG (1997). *Changes in the support networks of older adults in the Netherlands*. Journal of Cross-Cultural Gerontology 12: 23-44.

Folstein MF, Folstein SE, McHugh PR (1975). *Mini-mental state: A practical method for grading the cognitive state of patients for the clinician*. Journal of Psychiatric Research 12: 189-198.

Kahn RL, Antonucci TC (1981). *Convoys of social support: A life course approach*. In Kiesler SB, Morgan JN en Oppenheimer VK (eds.) *Aging: Social change* (pp. 383-405). New York: Academic.

Morgan DL (1988). *Age differences in social participation*. Journal of Gerontology 43: S129- S137.

Van Tilburg TG (1998). *Losing and gaining in old age: Changes in personal network size and social support in a four-year longitudinal study*. Journal of Gerontology 53B: S313-S323.

Wenger GC (1992). *Help in old age - Facing up to change: A longitudinal network study*. Liverpool: University Press.